

Данилишин Богдан Михайлович

д. е. н., професор, академік НАН України
завідувач кафедри регіоналістики і туризму
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана, м. Київ, Україна
kre@kneu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-4058-1191

Шевченко Ольга Валеріївна

д. е. н., доцент, професор кафедри регіоналістики і туризму
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана, м. Київ, Україна
kre_shevchenko.olga@kneu.edu.ua
ORCID: 0000-0003-0386-7550

Огородник Віра Володимирівна

д. е. н., доцент, професор кафедри регіоналістики і туризму
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана, м. Київ, Україна;
запрошений професор ЕТХ Цюрих,
Група аграрної економіки та політики
ohorodnyk.vira@kneu.edu.ua
ORCID: 0000-0003-2031-1896

**МІГРАЦІЯ ТА ПОЯВА БІЖЕНЦІВ З УКРАЇНИ:
НАУКОВІ ПІДХОДИ ТА МЕТОДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ
ДО УСУНЕННЯ НЕГАТИВНИХ НАСЛІДКІВ**

Danylyshyn Bohdan

Sc. D. in Economics, Professor, Academician of NAS of Ukraine
Chair of Regional studies and tourism department
Kyiv National Economic University
named after Vadym Hetman, Kyiv city, Ukraine
kre@kneu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-4058-1191

Shevchenko Olga

Sc. D. in Economics, Assistant Professor
Professor of regional studies and tourism department
Kyiv National Economic University
named after Vadym Hetman, Kyiv city, Ukraine
kre_shevchenko.olga@kneu.edu.ua
ORCID: 0000-0003-0386-7550

Ohorodnyk Vira

Sc. D. in Economics, Assistant Professor

Professor of regional studies and tourism department

Kyiv National Economic University

named after Vadym Hetman, Kyiv city, Ukraine

Visiting Professor, ETH Zurich, Agricultural Economics and Policy Group

ohorodnyk.vira@kneu.edu.ua

ORCID: 0000-0003-2031-1896

MIGRATION AND THE EMERGENCE OF REFUGEES FROM UKRAINE: SCIENTIFIC APPROACHES AND METHODOLOGICAL TOOLS TO ELIMINATE NEGATIVE CONSEQUENCES

Анотація. Міграція та поява значної кількості біженців з України спричинюють структурні деформації на ринку праці, депопуляцію населених пунктів, розбалансовують господарську систему, знижують темпи економічного розвитку. Безпрецедентність таких викликів та їх постійне загострення зумовлюють необхідність ґрунтовного вивчення міграційних тенденцій, зрушень на ринку праці та в системі розселення й економічної діяльності. Недостатньо дослідженими є питання формування наукового підґрунтя для розуміння коротко- і довгострокових наслідків міграції та відповідного опрацювання практичних рекомендацій до управління нею. Завданням цієї статті є вивчення процесів міграції та формування теоретичного і практичного інструментарію для упередження розростання її негативних наслідків. Доведено, що має бути сформована низка стратегічних засад для повернення та реінтеграції мігрантів, окреслення перспектив їх майбутнього соціально-економічного становища.

Ключові слова: міграція, біженці, соціальний капітал, внутрішньо переміщені особи, безробіття, ринок праці, суспільно корисна праця, реінтеграція.

Abstract. Migration and emergence of a significant number of refugees from Ukraine result in structural deformations in the labor market, depopulation of settlements, economic imbalances, and hindered economic growth. These challenges are unprecedented and constantly worsening, stressing the need for an in-depth analysis of migration patterns, alterations in the labor market, settlement systems, and economic activities. The scientific basis for comprehending the short- and long-term impacts of migration and creating effective guidelines for managing it have not been thoroughly investigated. The objective of this article is to examine the migration processes and devise theoretical and practical methods to curb its unfavorable outcomes. Several strategic prerequisites for the return and reintegration of migrants must be established, alongside outlining the potential for their future socio-economic status.

Key words: migration, refugees, social capital, internally displaced people, unemployment, labor market, socially useful work, reintegration.

JEL codes: J 15; J 24; E 24; J 64; H4

Постановка проблеми. Воєнні дії в Україні, нестабільна ситуація в соціально-економічній сфері, занепад господарської діяльності спричинили міграцію значної кількості населення з багатьох регіонів України в інші регіони країни або за кордон, та продовжують впливати на структуру і якість людського капіталу. Відтік трудових ресурсів, кваліфікованих кадрів різних професій спричиняють структурні деформації на ринку праці у різних сферах діяльності, так само і в регіональному розрізі. Нестача працівників ускладнює стабілізацію

ситуації у соціально-економічній сфері в цілому по країні та змінює господарські комплекси окремих регіонів. Значна кількість внутрішньо переміщених осіб змінюють соціальну структуру регіонів, до яких вони переселилися, і впливають на співвідношення видів економічної діяльності, ринок праці, місцеві бюджети, обсяги надання соціальних допомог. Такі безпрецедентні виклики для України потребують невідкладного наукового теоретичного опрацювання з метою розроблення практичного інструментарію реагування на них задля стабілізації ситуації на ринку праці і в структурі соціального капіталу.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання міграції з України та появи значної кількості внутрішньо переміщених осіб ґрунтовно досліджуються в науковій літературі. Зокрема, О. Розніак висвітлює питання спроможності адаптуватися мігрантам в країнах Європи [1]. У інших роботах фахівців ОЕСР широко досліджуються питання пошуку роботи мігрантами [2], їх соціальної підтримки [3]. Оцінюванню європейської політики щодо мігрантів присвячена робота Sarrats, M. F. [4] Зміни у структурі мігрантів у Європі аналізуються в роботі Guild, E. & Groenendijk, K. [5]. Ризики для економіки країни та її регіонів, деформація соціального капіталу — такі питання широко вивчаються у роботах Jaskulowski, K. [6], Acik A.C., Trott P., & Cinar E. [7], Мульської О. П. [8], а також Варналія З. С., Васильціва Т. Г. та Левицької О. О. [9]. З метою упередження зростання безробіття автори вивчають ситуацію на ринку праці України (Zakharova, O., Lopushnyak, G., & Skibska, K. [10]) і розробляють заходи превентивної політики до негативних наслідків міграції (Pyshchulina O. & Yurchyshyn V. [11]). Певна увага у роботах авторів присвячена відмінностям міграції в регіонах України (Mulska O., Levytska O., Panchenko V., Kohut M., Vasylytsiv T. [12]).

Методика дослідження. Для вивчення поточної ситуації у сфері міграції застосовано методи статистичного аналізу; вплив міграції на ринок праці та соціально-економічну діяльність у країні вивчено за допомогою причинно-наслідкового методу; до вироблення рекомендації щодо упередження негативних наслідків міграції та стабілізації соціально-економічної ситуації використано методи теоретичних узагальнень, гіпотетичний метод та екстраполяційний.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на низку висвітлених проблем міграції та її впливу на соціально-економічний розвиток країни, у цій статті доцільно зосередити увагу на виробленні комплексного підходу до оцінювання міграції в Україні та появи біженців і розробленню низки взаємопов'язаних комендацій щодо реагування на міграційні ризики.

Формулювання цілей статті. Метою цього дослідження є розроблення наукових підходів до вивчення проблем міграції та появи біженців і опрацювання практичного інструментарію до вирішення проблем, спричинених деформаціями соціального капіталу, стабілізації ситуації.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Поточна нова хвиля міграції з України зумовлена багатьма чинниками, найважливішими з яких є військова агресія, тривала економічна криза, безробіття. Природно, що українці шукають перспективи вищих заробітків і кращих систем соціального забезпечення. Міграція українців по суті є не лише наслідком воєнних дій, але і певним запобіжником в умовах низьких можливостей працевлаштування на достойні робочі місця. І теорія, і практика доводять, що на коротко-

строковому горизонті міграція може мати значні наслідки для країни походження. Якщо говорити про короткострокові, то держава отримує більші обсяги грошових переказів, які зазвичай є менш волатильними і надійнішими джерелами іноземної валюти, ніж інші потоки капіталу в багатьох країнах, що розвиваються.

Однак, довгострокові наслідки міграції та появи внутрішньо переміщених осіб виявляються менш позитивними, в аспекті розвитку соціально-економічної сфери: по факту, у країні залишається менша кількість населення працездатного віку, втрачається освічена молодь та кваліфіковані спеціалісти, відчутно зростає тиск на державний бюджет і місцеві бюджети щодо соціальних виплат. Сильна зовнішня міграція, у тому числі висококваліфікованих працівників, разом зі старінням населення, є значним викликом для держави з огляду на потребу підтримки конкурентоспроможної економіки. Зовнішня міграція означає втрату державних ресурсів, вкладених в їх освіту; звуження сфер та зниження темпів економічної діяльності, погіршення ділового середовища.

На початку 2023 року ООН зареєструвало понад 8,1млн українських біженців на території Європи. Число отримувачів тимчасового захисту виросло на 185 тис. осіб (з січня 2023 року) та досягло близько 5 млн осіб [13]. Певна частина тих, хто має статус тимчасового захисту за кордоном, продовжує працювати дистанційно за основним місцем роботи в Україні і мати таку роботу як основне джерело доходу. Загалом українські біженці в країні перебування мають постійну (12 %) або тимчасову роботу — підробітки (12 %), тобто майже 24 % респондентів працюють [14].

Переважна частка українських громадян, які виїхали за кордон — жінки та діти [15]. Згідно з результатами соціологічного опитування, більшість українських громадян, котрі виїхали за кордон, люди працездатного віку: 30–39 років — 42 %, 40–49 років — 29 %; 83 % респондентів мають вищу або незакінчену вищу освіту; 30 % українських біженців є висококваліфікованими фахівцями; 12 % — кваліфіковані працівники; 14 % — керівники підприємств або підрозділів, а також 14 % — підприємці [16].

За класифікацією Антонюк Л. П. [17], ризики щодо втрати людського капіталу через воєнні дії мають різні форми прояву: 1) прямі фізичні втрати людей, ушкодження здоров'я, важкі психологічні травми військових і мирного населення; 2) руйнування родини, руйнування матеріальної бази домогосподарств, зниження доходів, загострення матеріальних і соціальних проблем; зниження народжуваності; 3) руйнування соціальної інфраструктури відтворення людського капіталу, призупинення навчального процесу; 4) зменшення можливостей реалізації людського капіталу внаслідок руйнування підприємств, виробничої інфраструктури, втрати робочих місць і можливостей зайнятості, зростання безробіття; 5) погіршення матеріального забезпечення.

Наслідками міграції є зміна соціальної структури регіонів та гендерно-вікові зміни. В одних регіонах відбувається депопуляція та знелюднення територій (відповідно, знижується або зупиняється господарська активність), інші зазнають впливу зростання кількості населення — відповідно, виникає насиченість професіями та дефіцит робочих місць. Західні області як територіально віддалені від зони бойових дій стають територіями розміщення внутрішньо переміщен-

них осіб та релокації підприємств, що може активізувати господарську активність цієї території та працевлаштування робітників. Гендерно-вікові зміни спричинені мобілізацією чоловіків, що також спричиняє дефіцит робочої сили у певних сферах діяльності.

Критичним наслідком міграції є і безробіття. Історично високий рівень безробіття, що за різними оцінками досяг близько 30 % (у т. ч. 5 млн внутрішньо переміщених осіб втратили робочі місця), створює ризики для економічного відновлення зростання в короткостроковій перспективі, а суттєва міграція є викликом для української економіки в середньостроковій перспективі.

Через повномасштабну війну Україна тепер входить до десятки країн з найвищими показниками безробіття. За даними Нацбанку, у 2022 році було непрацевлаштовано 21,1 % українців, що є максимумом з 2010 року. Цьогоріч очікується, що ця цифра складе 19 %. У той же час в окремих сферах достатньо вакансій — зокрема, для освітян, медичних працівників, фахівців робітничих професій. Відповідно, коригування заходів щодо ринку праці матиме на меті врахування майбутніх змін у структурі господарського сектору та потребах економічного відновлення.

Масштаби міграції в Україні набули загрозливо високих розмірів для майбутнього економічного відновлення країни. Ситуація на вітчизняному ринку праці лишається напруженою [18].

Звертаючи дослідницьку увагу на досвід інших країн, зокрема східноєвропейських, варто відмітити, що вони у свій час також стикалися з масштабною еміграцією своїх громадян. Причому жителів країн Східної Європи почали масово мігрувати в Західну Європу ще до вступу їх країн до ЄС, сильний відтік спостерігався і в країнах, які не входять до складу Союзу. Основними напрямками руху поляків, латвійців і литовців були Велика Британія та Ірландія, естонців — до Фінляндії, а румунів — до Італії та Іспанії.

Зокрема, за 1990-2005 роки з Румунії виїхало 9 % населення. Тільки в 1990 році майже 100 000 румунських громадян оселилися за кордоном на постійне проживання, у наступні кілька років населення виїжджало у порівнянних обсягах. Згідно з доповіддю ОЕСР, в перші роки румунська еміграція в основному зачіпала етнічні меншини, потім шукачів роботи. До 2007 року, коли Румунія приєдналася до ЄС, більшість румунських емігрантів уже виїхали з країни.

Україна повторює шлях інших східноєвропейських держав. З метою стабілізації ситуації з вимиванням людського капіталу та зростанням безробіття Уряд України вживає кроки щодо стабілізації ситуації на ринку праці. Зокрема, у нинішній ситуації в Україні бути працевлаштованим вигідніше, ніж безробітним. Оскільки в умовах воєнного стану скорочено як термін виплат по безробіттю, так і саму суму допомоги, то працювати навіть за мінімальну зарплату значно вигідніше, ніж перебувати на обліку в центрі зайнятості.

Крім того, заплановано збільшення виплат «Армії відновлення». *Проект «Армія відновлення» було започатковано восени 2022 року для фінансової підтримки зареєстрованих безробітних і незайнятих внутрішньо переміщених осіб працездатного віку, які не мають статусу зареєстрованого безробітного. Перелік суспільно корисних робіт визначається у кожному регіоні окремо, і ця інформація доводиться до центрів зайнятості.* Найчастіше громадян залучають

до робіт із забезпечення життєдіяльності громадян, що постраждали внаслідок бойових дій. Суспільно корисні роботи включають різні види: плетіння маскувальних сіток, консервування продукції для потреб ЗСУ, пошиття одягу та ремонт військової амуніції, розбір завалів, відновлення житлових будинків і приміщень, розчищення залізничних колій та автомобільних доріг, які пошкоджені в результаті бойових дій, облаштування та укріплення блокпостів, підвальних приміщень під укриття, розвантаження, фасування та доставки гуманітарної допомоги; надання громадянам соціальних послуг в місцях зосередження внутрішньо переміщених осіб. *З виконавцями робіт укладається строковий трудовий договір. За рік дії проекту до таких робіт було залучено понад 62 тисяч безробітних у 19 регіонах.*

Фінансування реалізації проекту здійснюється за рахунок як коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, так і коштів місцевих бюджетів, підприємств, установ, організацій, а також інших джерел, не заборонених законодавством. Тому, **у цьому контексті слід відмітити і роль місцевих громад та регіонів у реалізації проекту. Досвід показав, що активно використовувалась** можливість збільшити оплату праці за виконання суспільно корисних робіт у рамках проекту «Армія відновлення» за рахунок місцевого бюджету, якщо на такі потреби вистачало фінансування.

Продовжують діяти окремі програми ООН із підтримки найвразливіших категорій громадян України.

Зростають і виплати з Державного бюджету. У 2022 році держава спрямувала на соціальні виплати близько 800 млрд грн. Індикація виплат торкнеться більш ніж 10 млн українців. Підтримка держави зберігатиметься і щодо внутрішньо переміщених осіб та найбільш вразливих категорій населення. Так, у 2022 р. ВПО виплачено 53,5 млрд грн. Виплати автоматично продовжено й у 2023 р.

Стосовно зниження міграційних настроїв, то світовий досвід, у тому числі східноєвропейських країн, стверджує, що потрібно застосовувати комплексний підхід, зокрема: зосередитися на створенні гідних робочих місць; зміцнювати інститути влади; створювати умови для підвищення рівня зайнятості; підвищувати продуктивність праці і економіки в цілому.

Залежно від того, які завдання стоять перед державою на ринку праці, варто й оцінювати наслідки міграції. Якщо виникає завдання побудови стабільної економіки, то втрата населення працездатного віку, в тому числі молоді та кваліфікованих фахівців, безумовно ускладнює досягнення такої мети. Додамо, що при оцінюванні наслідків і значення для економіки коштів, що перераховуються до України, варто орієнтуватися на той чинник, що, на думку експертів Світового банку, відсутні історії успіхів грошових переказів від мігрантів — тобто немає доказів про стимулювання економічного розвитку країни-реципієнта. Адже основне спрямування грошових переказів — це забезпечення основних потреб сім'ї-реципієнта. Грошові перекази є достатньо стійким джерелом доходів для домогосподарств, відповідно вони виступають стабілізатором споживання на макроекономічному рівні. Тому завданням держави є грамотне використання цього стабілізатора, створення умов для продуктивного залучення цих коштів в економічний оборот шляхом споживання і інвестицій.

Поверненню мігрантів сприятиме відновлення економічної активності. Однак рівень безробіття залишатиметься вищим, ніж до повномасштабного вторгнення, через збереження значних диспропорцій на ринку праці. Це, зокрема, пояснюватиметься нерівномірним економічним відновленням у видах діяльності та регіонах через наслідки війни.

Для того, щоб громадяни були зацікавлені працювати в своїй країні, найважливіше домогтися стабільно високих темпів економічного зростання [19]. Саме на такій основі можна забезпечити зростання зарплат і доходів населення. Тому, щоб уповільнити міграцію, потрібно піднімати рівень зарплат в Україні до європейського, спираючись при цьому на зростання продуктивності економіки.

З метою сприяння поверненню мігрантів в Україну необхідно застосовувати комплексний підхід у соціально-економічній сфері щодо впливу на соціальний капітал та прогнозування його динаміки.

Заходи щодо усунення негативних наслідків міграції мають бути системними і носити характер превентивної політики на довгострокову перспективу та точкових конкретних заходів як відповідей на поточні виклики. Так, непеоднаність даних і неможливість співставити різні дані щодо осіб, які виїхали з конкретного регіону та приїхали до іншого регіону, значно ускладнює можливість проведення емпіричного аналізу щодо обсягу таких осіб. У той же час посилюючи значення досліджень саме на рівні регіонів та окремих громад. Адже вони найпершими зазнають впливу і знелюднення, і притоку населення — власне, і повинні мати відповідні інструменти реагування. Зокрема, доцільно почати з внутрішньо переміщених осіб і удосконалити способи їх обліку. Варто додати вимоги доповнювати персональну інформацію даними про професійні вміння та бажання щодо працевлаштування — для розуміння структури та якості людського та соціального капіталу і потенційного насичення ринку професіями. Причому такі дані мають постійно оновлюватися. Інструментами дослідження тут мають бути data mining, big data analysis і побудова GIS з прошарками безробітних по регіонах і громадах, потребами в професіях. Це дозволить виявити реальну ситуацію на ринку праці. Доцільно продовжувати проводити опитування підприємців щодо потрібних професій і вакансій, у свою чергу інформуючи пошукачів роботи про можливості працевлаштування.

Вагомим вбачається здійснення інвестицій в освіту, підготовку та перепідготовку кадрів. Потрібно програмувати майбутню зміну поколінь відповідно до інвестиційних пріоритетів країни. Багатьом ветеранам війни знадобиться перекваліфікація, щоб знайти роботу. Слід застосовувати різні способи розвитку, розширення та зміни вмінь і навичок пошукачів роботи для підвищення своєї конкурентоспроможності на ринку праці, професійної самореалізації громадян, розробляти курси підвищення кваліфікації з певних професій відповідно до умов ринку праці — за сприяння місцевої влади та міжнародної технічної допомоги. Варто задовольняти базові потреби — у житлі та харчуванні. Часто неможливість влаштуватися на роботу спричинена незнанням прав і можливостей, отже, у пригоді стануть юридичні консультування.

Перешкодою до асиміляції може стати незнання місцевих умов, культурних звичок та способів життя [20]. Тому вирішенням цієї проблеми є створення гу-

манітарних центрів для сприяння адаптації внутрішньо переміщених осіб та мігрантів до нових умов життя.

Радикальна структурна і технологічна трансформація економіки країни будуть можливими лише в разі збереження й розвитку людського капіталу, який є ключовим ресурсом будь-яких інноваційних змін. Тому аналіз ризиків і втрат людського капіталу України в умовах війни і визначення шляхів його збереження і розвитку являють собою актуальне теоретичне і практичне завдання [17].

Варто широко розглядати можливості розміщення внутрішньо переміщених осіб в економічно слабких регіонах, не сприймаючи це як відсторонення їх від економічно активного життя. З одного боку, відбудеться рівномірне розміщення людського капіталу, з іншого, усунуться загрози подальшої деградації території і з'являться паростки економічного відновлення.

Висновки. У статті виявлено проблеми, спричинені міграцією, та довго- і короткострокові її наслідки. Розкрито ризики, що несе міграція та поява внутрішньо переміщених осіб для економіки країни. Розроблено низку рекомендацій щодо стимулювання повернення мігрантів додому та інтеграції внутрішньо переміщених осіб у нові умови життя. На рівні держави варто окреслити майбутнє, показати наміри сприяти реінтеграції осіб, що повернулися. До чинних інструментів щодо різного роду «підтримок» варто додати новітні та гнучкі. Зокрема, всіляко застосовувати напрацьовані платформи спільного фінансування — фандрайзингу, а також завжди мати достатньо коштів резервного фонду для фінансування непередбачених явищ — збільшення кількості мігрантів, внутрішньо переміщених осіб та/або зміни їх якісної структури.

Поверненню мігрантів до територій свого постійного проживання будуть сприяти: надання допомоги на відновлення зруйнованого житла, підтримка малого бізнесу, розвиток самозайнятості, поточна допомога, соціальне страхування, розроблення цільових програм щодо підтримання зайнятості у певній соціально важливій сфері. Уряд повинен зосередитися на створенні робочих місць з гідною оплатою праці. Необхідно підвищувати продуктивність праці і економіки в цілому. Запропоновані заходи дозволять забезпечити відтворення людського капіталу з урахуванням постійно виникаючих викликів та убезпечити негативні деформації його структури.

Література

1. Pozniak O. The Situation of Forced Migrants from Ukraine in Europe after Russian Military Aggression and the Problems of Ukraine's Migration Policy in These New Conditions. *Central and Eastern European Migration Review*. Vol. 12, No. 1, 2023, pp. 159–181 doi: 10.54667/ceemr.2023.17 file:///D:/Downloads/The_Situation_of_Forced_Migrants_fr.pdf
2. OECD. What we know about the skills and early labour market outcomes of refugees from Ukraine. *OECD Policy Responses on the Impacts of the War in Ukraine*, OECD Publishing, Paris, 2023. <https://doi.org/10.1787/c7e694aa-en>.
3. OECD. Housing supports for Ukrainian refugees in receiving countries. *OECD Policy Responses on the Impacts of the War in Ukraine*, OECD Publishing, Paris, 2022. <https://doi.org/10.1787/9c2b4404-en>

4. Sarrats, M. F. Three lessons from Europe's response to Ukrainian migration. 9 August 2023. *European countries of foreign relations*. <https://ecfr.eu/article/three-lessons-from-europes-response-to-ukrainian-migration/>
5. Guild, E., Groenendijk, K. The impact of war in Ukraine on EU migration. *Front. Hum. Dyn.*, 02 June 2023, Sec. Refugees and Conflict Vol.5. 2023. <https://doi.org/10.3389/fhumd.2023.1189625>
6. Jaskulowski, K. The securitisation of migration: Its limits and consequences. *International Political Science Review*. 2019. No. 40. Iss. 5. P. 710–720. doi.org/10.1177/0192512118799755
7. Acik A.C., Trott P., Cinar E. Risk governance approach to migration: a viable alternative to precautionary management. *Journal of Risk Research*. 2022. Vol. 25. Iss. 4. P. 468–487. doi.org/10.1080/13669877.2021.1957984
8. Мульська О. П. Міграційні ризики та загрози стабільного розвитку національної економіки як стратегічні об'єкти політики регулювання. *Економічний аналіз*. 2021. Т. 31. № 2. С. 34–43. [dx.doi.org/10.35774/econa2021.02.034](https://doi.org/10.35774/econa2021.02.034)
9. Варналій З. С., Васильців Т. Г., Левицька О. О. Міграційна безпека держави як основа збереження і розвитку інтелектуального капіталу економіки України. *Економіка України*. 2022. № 9. С. 3–20. <https://doi.org/10.15407/econo-myukr.2022.09.003>
10. Zakharova, O., Lopushnyak, G., Skibska, K. Current Trends in the Development of the Ukrainian Labour Market. *Studia Regionalne i Lokalne*. Nr 3(89)/2022. P. 17–31. [doi: 10.7366/1509499538902](https://doi.org/10.7366/1509499538902)
11. Pyshchulina, O., Yurchyshyn, V. Migration patterns and impacts: lessons for Ukraine Analytical Report May 2023 <https://razumkov.org.ua/images/2023/06/2023-MATRA-I-KVARTAL-ENGL-5.pdf>
12. Mulska O., Levytska O., Panchenko V., Kohut M., Vasylytsiv T. Causality of external population migration intensity and regional socio-economic development of Ukraine. *Problems and Perspectives in Management*. 2020. Vol. 18. Iss. 3. P. 426–437. [dx.doi.org/10.21511/ppm.18\(3\).2020.35](https://doi.org/10.21511/ppm.18(3).2020.35)
13. The Ukrainian Refugee Crisis: Important Historical Context for the Current Situation. *People in Need*. Jun 21, 2023 <https://www.peopleinneed.net/the-ukrainian-refugee-crisis-providing-important-historical-context-for-the-current-situation-9539gp>
14. Вплив міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні : аналіт. доп. / [В. Потапенко, А. Головка, О. Валецький та ін.] ; за ред. В. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. 33 с. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-01/ad_mihratsia_gotove_03_01_2023.pdf <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.01>
15. Лібанова Е., Позняк О., Цимбал О. Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії РФ. *Демографія та соціальна економіка*. 2022. № 2 (48). С. 37–57. doi.org/10.15407/dse2022.02.037
16. Настрої та оцінки українських біженців (липень — серпень 2022 р.) / Центр Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/nastroi-ta-otsinky-ukrainskykh-bizhentsiv-lypenserpenn-2022p>
17. Антонюк В.П. Втрати людського капіталу внаслідок війни як загроза повосенній модернізації економіки України. *Економіка України*. 2022. № 8. С. 20–33. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.08.020>
18. Новікова О. Ф., Шамілева Л. Л., Хандій О. О. Оцінювання розбалансованості трудової сфери в умовах воєнного стану і можливості її подолання. *Економіка України*. 2023. № 2. С. 17–54. <https://doi.org/10.15407/econo-myukr.2023.02.017>
19. Онищенко В.П. Людський і соціальний капітал України в період її післявоєнного відновлення. *Економіка України*. 2023. № 1. С. 3–19. <https://doi.org/10.15407/econo-myukr.2023.01.003>

20. Левін Р. Л., Яценко Г. Ю. Сприйняття життєвих цінностей українцями та іншими європейцями в контексті проблем інтеграції українських біженців у ЄС. *Економіка України*. 2022. № 10. С. 51-60. <https://doi.org/10.15407/econo myukr.2022.10.051>

References

1. Pozniak O. (2023). The Situation of Forced Migrants from Ukraine in Europe after Russian Military Aggression and the Problems of Ukraine's Migration Policy in These New Conditions. *Central and Eastern European Migration Review*, 12(1), 159–181. doi: 10.54667/ceemr.2023.17 file:///D:/Downloads/The_Situation_of_Forced_Migrants_fr.pdf
2. OECD (2023). What we know about the skills and early labour market outcomes of refugees from Ukraine. OECD Policy Responses on the Impacts of the War in Ukraine, OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/c7e694aa-en>.
3. OECD (2022). Housing supports for Ukrainian refugees in receiving countries. OECD Policy Responses on the Impacts of the War in Ukraine, OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9c2b4404-en>
4. Sarrats, M. F. (2023). Three lessons from Europe's response to Ukrainian migration. *European countries of foreign relations*. 9 August 2023. <https://ecfr.eu/article/three-lessons-from-europes-response-to-ukrainian-migration/>
5. Guild, E., & Groenendijk, K. (2023) The impact of war in Ukraine on EU migration. *Front. Hum. Dyn.*, 02 June 2023, Sec. Refugees and Conflict Volume 5. <https://doi.org/10.3389/fhumd.2023.1189625>
6. Jaskulowski, K. (2019). The securitisation of migration: Its limits and consequences. *International Political Science Review*, 40-5, 710–720. doi.org/10.1177/0192512118799755
7. Acik, A. C., Trott, P., & Cinar E. (2022). Risk governance approach to migration: a viable alternative to precautionary management. *Journal of Risk Research*, 25-4, 468–487. doi.org/10.1080/13669877.2021.1957984
8. Mulcka, O. (2021). Migration risks and threats to the stable development of the national economy as strategic objects of regulatory policy. *Ekonomichniy analiz*, 31-2, 34–43. [In Ukrainian] dx.doi.org/10.35774/econa2021.02.034
9. Varnalii, Z., Valytsiv, T., & Levytska, O. (2022) Migration security of the state as a basis for preserving and developing the intellectual capital of the Ukrainian economy. *Ekonomika Ukrainy*, 9, 3-20. [In Ukrainian] <https://doi.org/10.15407/econo myukr.2022.09.003>
10. Zakharova, O., Lopushnyak, G., & Skibska, K. (2022). Current Trends in the Development of the Ukrainian Labour Market. *Studia Regionalne i Lokalne*, 3(89), 17–31. doi: 10.7366/1509499538902
11. Pyshchulina, O., Yurchyshyn, V. (2023). Migration patterns and impacts: lessons for Ukraine Analytical Report May 2023. <https://razumkov.org.ua/images/2023/06/2023-MATRA-I-KVARTAL-ENGL-5.pdf>
12. Mulcka O., Levytska O., Panchenko V., Kohut M., Vasylytsiv T. (2020). Causality of external population migration intensity and regional socio-economic development of Ukraine. *Problems and perspectives in Management*, 18-3, 426–437. dx.doi.org/10.21511/ppm.18(3).2020.35
13. The Ukrainian Refugee Crisis: Important Historical Context for the Current Situation. (2023) People in Need. Jun 21, 2023. <https://www.peopleinneed.net/the-ukrainian-refugee-crisis-providing-important-historical-context-for-the-current-situation-9539gp>
14. The impact of migration on the socio-economic situation in Ukraine (2023) Kyiv: NISS [In Ukrainian] <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.01>

15. Libanova, E., Pozniak, O., & Tsymbal O. (2022). The scale and consequences of the forced migration of the Ukrainian population as a result of the armed aggression of the rf. *Demografia ta sotsialna ekonomika*, 2 (48), 37–57. [In Ukrainian] doi.org/10.15407/dse2022.02.037
16. Attitudes and assessments of Ukrainian refugees (July — August 2022) (2022) Razumkov Centre. [In Ukrainian] URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/nastroi-ta-otsinky-ukrainskykh-bizhentsiv-lypenserpen-2022p>
17. Antoniuk, V. P. (2022). Loss of human capital as a result of the war as a threat to the post-war modernisation of Ukraine's economy. *Ekonomika Ukrainy*, 8, 20–33. [In Ukrainian] <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.08.020>
18. Novikova, O., Shamileva, L., & Khandii, O. (2023). Assessment of the imbalance in the labour sphere under martial law and the possibility of overcoming it. *Ekonomika Ukrainy*, 2, 17-54. [In Ukrainian] <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.02.017>
19. Onyshchenko, V. (2023). Human and social capital of Ukraine in the period of its post-war recovery. *Ekonomika Ukrainy*. 1, 3–19. [In Ukrainian] <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.01.003>
20. Levin, R., & Yatsenko, G. (2022). The perception of life values by Ukrainians and other Europeans in the context of the problems of integration of Ukrainian refugees into the EU. *Ekonomika Ukrainy*, 10, 51–60. [In Ukrainian] <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.10.051>.